

Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény

A szentendrei Szerb Ortodox Egyházművészeti Gyűjtemény, anyagának jellegét és sokrétűségét tekintve, egyedülálló helyet foglal el Magyarország múzeumi és művészeti gyűjteményei között. A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye múzeumi intézményeként létesült 1964-ben. Alapját a szentendrei püspöki kincstár képezte, majd olyan további jelentős műalkotásokkal gyarapodott, amelyek évszázadokon át az egyházmegye templomainak használatában álltak. A szentendrei gyűjtemény főként ikonok és különféle istentiszteleti tárgyak egybegyűjtésével fokozatosan a magyarországi ortodox egyházművészeti emlékek becses, és a tárgyak sokféleségét és számát tekintve legnagyobb tárházává növekedett. A gyűjtemény túlnyomórészt XVIII. századi műalkotásokat felölelő anyaga széleskörű betekintést ad a szerb művészet átforgalmazásának és felvirágzásának összetett folyamatába. Ennek, a püspökség számára kiemelkedő jelentőségű korszaknak a megismerését segíti Szentendrén a Gyűjteményhez szorosan kapcsolódó Egyházmegyei Könyvtár és a Levéltár nélkülözhetetlen anyaga is, amely tovább bővíti a Magyarországon évszázadok óta jelen levő szerb kultúráról s művészetéről megszerezhető ismereteinket.

Az 1389-es rigómezei csatavesztés és a középkori szerb állam összeomlása után egyre növekedett annak a veszélye, hogy a törökök továbbhatolnak a Duna menti területekre is. Ez arra ösztönözte a magyar uralkodókat, elsősorban Zsigmondot és Mátyás királyt, hogy a szerb despotákkal szövetségre lépve, a szerb nemesség jelentős részének segítségével erős védelmet szervezzenek. Ennek a törekvésnek a megvalósításában a XV. és a XVI. század folyamán döntő szerepük volt azoknak a felső Duna menti városoknak, amelyeknek számottevő, részben a királyi dunai flotta szolgálatában álló szerb lakossága is volt. Buda, Esztergom, Komárom és Győr mellett különösképpen kiemelkedett a Csepel-szigeten fekvő Ráckeve. Ez a város a magyarországi szerbek és más ortodox hitű lakosok jelentős egyházi és gazdasági központjává fejlődött. A szerbek legnagyobb része 1440-ben települt ide, amikor I. Ulászló magyar királytól kiváltságjogokat is kaptak. Felújították a városban egy későgotikus templomot, amit később, 1514-ben, freskókkal is díszítettek. Ezek a falképek, amelyek az újabb, XVIII. századi réteg alatt rejtőznek, valamint néhány fennmaradt istentiszteleti tárgy arra utalnak, hogy Ráckeven és a többi Duna menti településen a XV. és a XVI. században termékeny ortodox művészeti tevékenység folyt.

A törökök betörése Magyarország központi területeire, majd Buda eleste 1541-ben sok helyen a korábbi tevékenység jelentős visszaeséséhez vezetett. Ezt Ráckeve példája is mutatja, ugyanis lakosságának nagy része átköltözött az észak-magyarországi

Komárom és Győr városába. A Magyar Királyság megmaradt részén ez a két határmenti település lett a szerbek menedéke, míg a török uralom alatt álló területek legfontosabb ortodox szellemi központja az 1585-ben alapított grábóci kolostor lett. Grábóc XVII. századi jelentőségéről tanúskodnak a szentendrei Gyűjteményben lévő fennmaradt kincsei is.

A XVII. század végén a keresztény hadak kiszorították a törököket Magyarországról, majd Szerbia nagy részét is felszabadították. 1690-ben azonban a törökök megállították előretörésüket és újra elfoglalták Belgrádot, aminek következményeként a szerbek tömegesen menekültek a Szávától és a Dunától északra eső területekre. Az áttelepülők egy nagyobb csoportja III. Arsenije Čarnojević pátriárka vezetésével 1690-ben eljutott a Buda közelében fekvő Szentendrőre is, ahol hamarosan felállították a Budai Egyházmegye új székhelyét és felépítettek hét ortodox templomot. Az áttelepülés utáni években az ikonok, szertartáskönyvek és a liturgikus felszerelési tárgyak terén mutatkozó szükséglet következtében Szentendre jelentős művészeti és irodalmi központtá fejlődött. A račai iskolát követő kéziratos könyveken kívül kiemelkedő volt az ikonfestők tevékenysége is, akik következetesen a leegyszerűsített késő bizánci művészeti megoldásokra támaszkodtak.

A XVIII. század első felében az autodidakta népi ikonfestők, akik többnyire kisebb falusi templomokban dolgoztak, szintén a hagyományos művészeti szemlélethez kötődtek. Festészetükben azonban – szabadabb és talélkonyabb hozzáállásuk miatt – felsejlenek a változás első jelei, a korábbi stílusfelfogástól való eltérések. E képzeletgazdagságukkal és dekorativitásukkal kitűnő ikonok mellett a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben megtalálhatók a képzetesebb és tanult festők alkotásai is, akik ugyancsak a posztbizánci formanyelvet követték. Ezek között a magas stílusfokon álló mesterek között kiemelkedik Ostoja Mrkojević, Mitrofan Zograf, valamint a bánati ikonfestők, Nedeljko Popović és Georgije Ranite.

A magyarországi szerb templomokat a XVIII. században gazdagon ellátták nemcsak ikonokkal, hanem különböző istentiszteleti tárgyakkal, liturgikus textíliákkal és egyéb egyházi kellékekkel is. Ezeken a stílusjegyek változása a festészet, a grafika és a képzőművészet egyéb ágazatainak fejlődéséhez kötődött. Mégis, az ikonfestészetől eltérően, ahol a hagyományos késő bizánci megoldások a legtöbbször maradtak fenn, az iparművészeti tárgyak már meglehetősen korán barokk, majd rokokó stíluselemeket mutattak. A XVIII. század közepétől a helybeli szerb ötvös és más műhelyek mellett, mind gyakrabban rendelnek istentiszteleti tárgyakat ismert magyar és osztrák mesterektől is, sőt távolabbi európai műhe-

lyekből is érkeznek értékes alkotások. Ezért a szentendrei Egyházművészeti Gyűjteményben található liturgikus felszerelési tárgyak különleges gazdagságot és változatosságot mutatnak, és gyakran előrevetítik az újkori szerb művészet fejlődésének főbb vonulatait is.

A XVIII. század közepén, többek között a Habsburg Birodalom megváltozott viszonyai következtében, IV. Arsenije Jovanović Šakabenta pátriárka messze ható reformokat indított el. Reformjai az egyházi festészetet is érintették, és a már barokk jelleget öltő orosz és ukrán egyházi művészet erőteljes hatása alatt álltak. Az új képzőművészeti irányvonal elfogadásra talált a megerősödő polgárság soraiban is, amit jól példáz a szentendrei Preobraženska-templom 1746-ban festett ikonosztázionja, amely a szerb művészetben az első magas barokk képpal. Elkészülte után a bizánci és a nyugati stílusselemek együttélésén alapuló új festészeti szemléletet Dionosije Novaković budai püspök is támogatta. Az ő közreműködésével a XVIII. század második felében az egyházmegye templomaiban ennek a művészeti irányzatnak a legjobb mesterei festettek ikonosztázionokat, köztük Jovan Popović, Stefan Tenecki és az újvidéki Vasa Ostojić. Az ukrán barokk művészet hatása megjelent Jovan Četirević Grabovan festészetében is, aki 1776-ban a székesfehérvári szerb templom ikonosztázionját készítette. Az ő festészetében túlsúlyban maradtak azonban az italo-krétai körhöz kötődő posztbizánci stílusselemek, mely irányzatnak a legfőbb művelői a Duna menti térségben is dolgozó görög ikonfestők voltak. A nagyméretű barokk ikonosztázionok készítésének korszakában, 1765 körül a dél-balkáni Moschopoliszból Magyarországra érkezett festőműhelyével Teodor Simeonov, aki társaival a hagyományokhoz kötődő posztbizánci szellemen festette meg a ráckevei és a székesfehérvári templomok falképeit. Az egyházmegye templomai számára – a konzervatív stílári megoldások értékeit felmutatva – igen sok ikont is festettek. Alkotásaik, a XVIII. század második felében dolgozó más festők munkái mellett, a szentendrei gyűjtemény nagyon jelentős darabjai.

A XVIII. század vége és a XIX. század első évtizedei az Egyházmegye számára a fénykor utolsó fontos időszakát jelentették. Pest, Buda és Szentendre ekkor még a szerb kultúra és műveltség jelentős központjai voltak. 1812-ben nyitották meg az első szerb tanárképzőt Szentendrén, és 1826-ban alapították a Szerb Matica irodalmi és tudós társaságot Pesten. Ebben az időben egyes városokban különösen kiemelkedő volt a gazdaságilag megerősödött görög közösségek tevékenysége is. Az egyházmegyében ekkor a legjelentősebb későbarokk és klasszicista stílust követő, többnyire a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult szerb festők dolgoztak, akik ikonosztázionokon kívül nagy számban festettek önálló ikonokat és portrékat is. Ezek között a mesterek között különösképpen kiemelkedett a bajai születésű Pavel Đurković és a budai Mihailo Živković, aki a szent-

endrei Blagoveštenska-templom ikonosztázionját is festette, valamint a nagyhatású újvidéki mester Arsenije Teodorović, a szerb klasszicista festészet legjelentősebb képviselője.

A szentendrei Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény az egyházmegye művészeti kincseinek csupán egy részét öleli fel, míg az emléktárgyak nagyobb része jelenleg is a mintegy negyven magyarországi szerb templomban található. A Gyűjtemény teljes áttekintést ad az egyházmegye gazdag művészeti örökségéről és elénk tárja a Duna menti térség ortodox egyházművészetének alapvető fejlődési folyamatait, bemutatva a XVIII. századi szerb kultúra megújulását és az európai áramlatokba való újbóli bekapcsolódását. Ebben a korszakban a nyugat-európai hatások alatt a szerb művészet elhagyta középkori és késő bizánci jellemvonásait, de megőrizve szellemiségét és művészeti identitását, kivételes értékű és minőségű műalkotásokat hozott létre.

A gyűjtemény darabjaiból színes képösszeállításunk a hátsó borítón látható